

УДК 94 (477)

о. Юрій Мицик, Інна Тарасенко

СІВЕРЩИНА ЧАСІВ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ 1648–1658 рр. У СВІТЛІ КОРЕСПОНДЕНЦІЇ КНЯЗЯ ЯНУША РАДЗІВІЛЛА (частина 2)

DOI: 10.58407/litopis.230507

© Ю. Мицик, І. Тарасенко, 2023. CC BY 4.0

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1580-1284>, <https://orcid.org/0000-0003-1019-9749>

У статті розглянуті та вперше опубліковані в українському перекладі відомості про Сіверщину, які містяться у фундаментальному табірному (канцелярському) щоденнику князя Януша Радзівілла – переважно в листах до князя, написаних представниками польської та литовської шляхти. Це були вороги українських повстанців, однак вони подають цінні, часом унікальні свідчення про боротьбу проти Речі Посполитої, насамперед, у таких містах, як Чернігів, Ніжин, Любеч та ін., про сподвижників Богдана Хмельницького – полковники Мартин Небаба, Стефан Подобайло, Прокіп Шумейко та ін.

Ключові слова: Сіверщина, щоденник князя Януша Радзівілла, національно-визвольна війна українського народу.

Продовжуємо публікацію джерел з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. проти Речі Посполитої на Сіверщині, розпочату на сторінках журналу «Сіверянський літопис» (далі – СЛ), хоча під дещо зміненою назвою¹. Не повторюючись, скажемо, що тоді ми оприлюднювали матеріали з другого тому польського видання кореспонденції польного гетьмана Великого князівства Литовського (далі – ВКЛ), князя Януша Радзівілла, а тут – із першого, де міститься таборовий (канцелярський) щоденник цього гетьмана². Про цей щоденник і про його публікацію ми вже писали³ й зазначимо, що це справді фундаментальне джерело (890 стор.), хоча воно й збереглося не в повному обсязі (висвітлено події лише 1649–1653 рр. і то з пропусками). У ньому щоденно секретарями князя фіксувалися всі події, які відбувалися в таборі військ ВКЛ та в його околицях, дії військ ВКЛ. Тут розміщені універсали та листи князя Януша Радзівілла до різних осіб, кореспонденція, яка надходила йому, тобто листи високопоставлених осіб Речі Посполитої, гетьмана Богдана Хмельницького, кримського хана Іслам-Гірея IV, молдавського господаря Василя Лупу та ін., донесення командирів окремих частин війська ВКЛ, особливо ротмістра Шимона (Семена) Яна Павші, шпигунів, також «конфесати» (протоколи допитів полонених) тощо. Хоча щоденник подає важливі дані й про події на землях Корони Польської, наприклад про Берестецьку битву 1651 р., але головну увагу секретарів Я. Радзівілла зосереджено на менш знаних подіях війни на теренах ВКЛ.

¹ Мицик Ю., Тарасенко І. Чернігівщина часів Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. у світлі кореспонденції князя Януша Радзівілла. *Сіверянський літопис*. 2021. № 3. С. 54–59.

² Korespondencja wojskowa hetmana Janusza Radziwiłła w latach 1646–1655. Warszawa, 2019. Część 1. Diariusz kancelaryjny 1649–1653.

³ Sysyn F.E. Documents of Bohdan Xmelnyckyj. *Harvard ukrainian studies*. December 1978. V. II. № 4; Мицик Ю. Полковник Ілля Голота і битва під Загалем 1649 р. *На службі Клію*. Зб. наук. пр. на пошану Любомира Винара з нагоди 50-ліття його наукової діяльності. Київ–Нью-Йорк–Париж–Львів, 2000. С. 176–189; Палкоунік Ілля Галота і Загальська битва 1649 р. у світлі нових документів. *Спадщина*. 2002. С. 64–73; Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. Київ, 2014. Т. 3: 1651–1654 рр. № 113, 114, 117.

Ми подаємо тут витяги з найважливіших документів, зрідка – повні їх тексти, зосереджуючись, що природно, на Сіверщині. Інколи наводимо витяги стосовно подій у південній Білорусі тому, що в них брали активну участь сіверські козацькі полки (Ніжинський, Стародубський, Чернігівський).

Особливо важливими є звістки про селянські повстання на Ніжинщині 1650 р., які почасти спричинили до зриву Зборівського миру 1649 р. (№ 6, 7). Важливою є пов'язана з цим повстанням звістка в документі вересня 1650 р. (№ 4), де говориться про «новоприсланого» чернігівського полковника. Але цю посаду обіймав майже від самого початку Національно-визвольної війни до своєї загибелі в битві під Ріпками в липні 1651 р. Мартин Небаба. Можливо була якась перерва в його каденції? Або ж автор листа просто помилився, сплутавши Чернігівський полк з Ніжинським? Там справді Прокопа Шумейка в серпні 1650 р. замінив присланий Богданом Хмельницьким Лук'ян Сухиня. У згаданому документі № 7 наводяться слова Богдана Хмельницького, які разуче нагадують ті, які він сказав під час переговорів у Переяславі 23 лютого 1649 р. («виб'ю з лядської неволі весь народ руський ... А якщо будуть (ляхи) за Віслою брикатися, то я і там їх знайду»)⁴. Тут же наводиться текст невідомого універсала гетьмана України.

Треба дещо пояснити зміст універсала Радзівілла, даного в 1651 р. білоруському шляхтичу Івану Бруяці (№ 11). Останній був спочатку серед повстанців, але внаслідок нещасливої Лоївської битви 1649 р. потрапив у полон, перейшов на бік Речі Посполитої і потім набирав загін на службу карателям. Два документи 1653 р. (№ 49, 50) проливають світло на зовсім незнану нещасливу битву під Водовичами, а документ № 19 чітко вказує на похорон полковника Данила Нечая саме в Києві. Викликає значний інтерес стислий реєстр козацьких полків із вказівкою їхніх полковників та їхньої чисельності (№ 41). Не переказуючи змісту документів, відсилаємо читачів до їхніх текстів, які наводяться нижче. Вкажемо тільки, що нерозбірливі слова позначені так: (...)*, а пропущений його текст береться в квадратні лапки: [...]. В деяких місцях у тексті щоденника через його ушкодження є прогалини, які позначаються подвійними квадратними лапками: [[...]].

Подані нижче документи додатково висвітлюють події Національно-визвольної війни 1648–1658 рр. українського народу на Сіверщині.

* * *

№ 1

1649, лютого 6–9. – Уривок із табірною щоденника князя Януша Радзівілла.

«[...] 8 лютого. [...] Між тим полковник Тизенгауз зі своєю ротою підступив під Мозир. Зустріли його козаки в полі біля міста, але в лоб не вдарили, закричали про відступ. Прислали універсал пана брацлавського воеводи [А. Киселя], другий – Хмельницького з листом свого полковника Міхніка [Міхненка], раніше бурмістра, котрий на днях повернувся з переговорів із прапором і бубнами на нове полковництво. Котрі прочитавши, пан Павлович, послав одного товариша Верховського, що в добрий спосіб прийшов до гетьмана, князя й. мості; посланий спершу, щоб приготував становиська війська й щоб нічого не боялися. Вони ж затримавши товариша, укривали, і не тільки не випустити його, але обіцяли боронитися до смерті, ще й до Вільна загнатися. Пан Павлович, бачачи такі універсали, послав до князя й. мості по інформацію, а сам відступив на мило і став там на ніч. Цей Міхнік із [Іваном] Сідлярем, колишнім полковником, вийшов зі 600 вояками з одним селянином, котрий із цього села втік у місто й обіцяв навести їх і привести в тил села. Вони зустріли сторожу, яка стояла наготові, але вдарили з кількох боків і розгромили її. Там загинуло кілька з товариства й понад десять пахолків. Певно, що вони б і більшого досягли, якби не драгуни пана Вехмана, котрі прийшовши до справи, не вигнали їх із села. А потім наші, всівшись на коней, добре вдарили, дали їм доброї прочуханки, відігнали від коней, все ж деякі лісами втекли до міста [...].

10 лютого [...] Наказав (князь) пану стражнику написати міщанам, щоб вони подумали, що чинять, нагадуючи їм долю Пінська (9.09.1648 р. *це місто було взято карателями, а його оборонців і багатьох міщан вбито – Ю.М.*) і офіруючи милість, урешті, щоб обрали для себе: життя чи смерть. Але вони не хотіли листа взяти від трубача й читати його, взагалі ганебно відправили, наказавши йому швидко їхати, погрожуючи його вбити. А це все робив Сідляр, бо Міхнік пильнував іншого боку. Трубоч, причепивши листа до палі, застромив її перед валом, а сам вийшов до князя й. мості. (далі йде розлогий опис штурму Мозиря і взяття міста – Ю.М.)

Так із військом назад до села прийшовши й там ставши, князь й. мосьть відправив до Турова, щоб весь табір приходив у великій обережності, бо мозиряни послали за підмогою до Овруча, Чорнобиля, Лоева й околичних залог, яку скоро сподівалися вітати [...].»

(Korespondencja wojskowa hetmana Janusza Radziwiłła w latach 1646–1655. Część 1. Diariusz kancelaryjny 1649–1653. С. 854–857).

⁴ Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы в трех томах. Москва, 1954. Т. 2. С. 108–109, 118.

№ 2

1650, вересня 26. – Київ. – Уривок із листа шляхтича Трипільського до ротмістра Шимона Павші.

«[...] Чернігівський полк залишається на залозі від литовського війська, а Київський повертається назад до Києва [...]».
(Korespondencja... Część 1. ... С. 409).

№ 3

1650, вересня 1. – Київ. – Уривок із листа київського каштеляна Максиміліана Бжозовського до пана Вроновського.

«[...] палко прошу вас, щоб ви як тільки мій лист до вас дійде, одразу тікали до Брагина й, не даючи підданним якогось стимулу до неспокою, знеслися зараз і потім із й. мостю паном Дубковським та іншими їх мостями, щоб, знаючи про це, спостерігали за речами й самі були насторожі [...] лист послали до пана полковника литовського війська до Мозиря. Якщо (його) самого або намісника застануть, видно й. мость пана Павшу чи когось іншого, то мій братерський уклін їх мостям панам і братам посилаю, щоб знали про це і були обережні і в порядку, пильно дивлячись і довідуючись, що буде далі, бо знаю, як важко здобути певну відомість, бо ніде не пройде посланець [...]».
(Korespondencja... Część 1. ... С. 371–372).

№ 4

1650, вересня 9. – Остроглядівичі Овруцького повіту. – Уривок із листа шляхтича Загорського до ротмістра Шимона Павші.

«[...] У нашому куті ще з милості Божої тихо, а що буде далі, не знаємо. Тільки те, що нинішній чернігівський полковник, новоприсланий до Чернігова, пише до й. мості пана брагинського старости Дубковського, щоб сидів у Брагині безпечно. Але як тільки прийде залога до Любеча, має дати йому знати і не запевняє його в тому, щоб він мав там сидіти після приходу залоги [...]».
(Korespondencja... Część 1. ... С. 371–372).

№ 5

1650, вересня 10. – Мозир. – Уривок із листа Шимона Павші до князя Радзівілла.

«[...] Повернувшись від в. кн. мості, мого милостивого пана, натрапив на велику завірюху тікаючої з Задніпря шляхти, а особливо й любецького підстаросту пана Себестіяновича. Котрий примчав до мене в Мозир 6 вересня, насили врятувавши свою душу, бо мав за собою погоню аж до Брагина. Із ним тікали пан Силич і пан Білобжеський. Тут він до нас прив'язався. Я, маючи ці відомості про безпеку, одразу розіслав у різні місця. Мені принесли певну відомість, що Шумейко вступив до Любеча з тисячею кіннотників. Небабі наказано пильнувати лоївську й речизьку переправи, а іншим наказано йти під Гомель і Стародуб. Це в. кн. мості доповідаю як певне. Дано мені теж і про те знати, що вже спочатку наші билися з сином Хмельницького між Вінницею та Прилукою. Кажуть, що в цій битві сина Хмельницького взяли живцем і його віддано й. мості краківському каштеляну (Миколаю Потоцькому – Ю.М.). Доповідають мені також, що у цій битві полягло 15000 гульгайства. Хмельницький став під Уманню й чекає на інші полки, проти котрого виступив й. м. краківський каштелян. Для кращої і певнішої відомості я відправив свого челядника на доброму коню аж до Житомира [...]]. Доповідаю, що [...] нас тільки дві компанії залишилося в Мозирі, а про пана [Криштофа] Вехмана нічого не чути[...]».
(Korespondencja... Część 1. ... С. 370).

№ 6

1650, вересня 11. – с. Бранчиці під Слуцьком. –

Уривок із листа стражника ВКЛ Григорія Мирського до князя Я. Радзівілла.

«[...] Пан Лисковський, котрий від й. мості пана краківського (каштеляна М. Потоцького – Ю.М.) був посланий до Ніжина на підстароство, цього дня до Целевич (село Новгородського повіту на південний захід від Слуцька – Ю.М.), котре тепер тримає, сам примчав, ледве душу врятувавши від бунту цих українських зрадників; він покинув і челядь. Яку він дав мені відомість, із нею посилаю до в. кн. мості, мого милостивого пана. З самим паном Лисковським я ще не бачився. Але це вже певне, що ці зрадники знову повернулися до свого бунту. [...] Якщо буде якась понова цих триго, тоді й сам я мушу виїхати з мого дому до Каменя. [...]».
(Korespondencja... Część 1. ... С. 375).

№ 7

1650, вересня 20. – с. Целевичі. – Уривок із листа ніжинського підстарости Лисковського до стражника ВКЛ Григорія Мирського.

«[...] Про це в. м. м. пану, повідомляю, що сам ледве з душено повернувся вчора до Целевич, втративши челядь, коней через цю безчесну селянську сваволю. [...] Хмельницький заявив при своїй фурії піднести війну проти короля й. м. і Речі Посполитої, кажучи: “і що ми нічого з вами воювали, не оперетеса мені ніде, і за море вас зажену, а то панство піддам під владу іншому монарху” (“i że mi niczoho z wami wojował, gdyż nie operete mi się nigde, i za morie was zażenu, a to państwo poddam inszomu monarsze pod moc”) [...] Приймавши тоді це посольство від короля, й. м. і миром нас всіх обезпечив, і листи видав до всіх своїх полковників, оголошуючи те, що досить нам стало від короля

й. мості Речі Посполитої в усіх пунктах, які ми ухвалили під Зборовом із королем й. мостою, суворо наказуючи в цих же універсалах полковникам, щоб постерігали всяких бунтів і щоб гамували цю сваволю, панам не чинили перешкоди в прибутках, не чинили зневаги урядам і шляхті. Де нас уже всіх, які там були, запевнив цим миром і випищиком наказав відступити, поки ми від'їхали, придавши нам своїх приставів, котрі нам віддали б маєтності й селян у послушенство. Приїхавши тоді до Ніжина, поїхав по волості з цим приставом. А тут універсал прийшов від Хмельницького, вчора два тижні цьому минуло, звернений до полковників, такими словами: "Панам полковникам, сотникам, атаманам і всьому товариству. Зичу від Бога доброго здоров'я, а при цьому наказую, щоб скоро до вас це моє писання дійде, зразу цього ж дня були у війську. Зичу заживати козацьких вольностей, щоб зараз кінно на добрих конях, з доброю зброєю, без борошна зразу йшли б зі мною під Умань моєю дорогою, під страхом смерті. Хто б назвався козаком, а не став би зараз (зі мною), тоді такому одразу буде відрубана голова. Тільки тому це пишу, що проти наших неприятелів і вовків треба перекривати дорогу, а не тут їх чекати, бо й сам я рушив у понеділок перед Пречистою". Вже три тижні буде в цей понеділок, як рушив сам гетьман, а за цим універсалом Ніжинський і Чернігівський полки рушили за Дніпро в п'ятницю, як тільки до них дійшов цей універсал. А тут по містах і селах порозсилано, скликаючи добровольців. Після цих універсалів постало селянство, як волосся на голові. І я внаслідок цих бунтів і селянського шуму став тікати. А коли тікав, то селянство відгромило в мене челядь і коней. Ледве сам із душею вчорашньої ночі приволикся до Целевич. Зачим в. м., м. м. пан, будь певен, що вже постав бунт у цій нещасній Україні. У цього зрадника Хмельницького були до нас послі: турецький, ханський, венецький, московський, угорський. І з якої причини цей бунт піднявся, коли хан пувисвся в Україну під Умань, під Брацлав, цього знати не могу [...].

(Korespondencja... Część 1. ... С. 375–377).

№ 8

1650, вересня 26. – Київ. – Уривок із листа шляхтича Трипільського до ротмістра Шимона Павші.

«[...] Чернігівський полк залишається на залозі від литовського війська, а Київський повертається назад до Києва [...].»

(Korespondencja... Część 1. ... С. 409).

№ 9

1650, жовтня 27. – Уривок із листа ротмістра Шимона Павші до князя Януша Радзівілла.

«[...] Хмельницькому в Білій Церкві хтось наплів, що нібито в. кн. м., мій милостивий пан, усе військо зволив рушити до Дніпра й Мозиря й стати полками, прагнучи помститися за кривду молдавського господаря. Тому він негайно, як чую, відправив до Любеча, до того полковника, котрий є на залозі, щоб довідатися: чи є так насправді. Думаю, що той, котрий йому це доніс, помилився [...].»

(Korespondencja... Część 1. ... С. 434).

№ 10

1651, лютого 10. – Брагин. – Уривок із листа Дубковського до ротмістра Шимона Павші.

«[...] У нас постійні тривоги й колотнеча по селах від цих зрадників чернігівців і любечан. Маю таку відомість, що до Новгород-Сіверського пішло на залогу 500 козаків, в Седнів прийшло 300, а у вівторок 300 має увійти в Любеч [...].»

(Korespondencja... Część 1. ... С. 460).

№ 11

1651, лютого 10. – Уривок із листа ротмістра Шимона Павші до князя Януша Радзівілла.

«[...] Тут із Чорнобиля дано мені знати, що по кількості війська є в залагах, особливо в Горно-стайполі, у Димері, у Новгороді-Сіверському, в Седневі, в Любечі й Лоеві, що як певне в. кн. мості, моєму милостивому пану, буде відомо [...].»

(Korespondencja... Część 1. ... С. 459).

№ 12

1651, лютого 15. – Бар. – Уривок із універсала брацлавського воєводи Станіслава Лянцкоронського, даного шляхтичу Бруяці.

«[...] до відомості доношу, що з охотою до рицарських справ шляхетно уроджений пан Бруяка зібрав купу людей на нинішню послугу Речі Посполитій. Тому, щоб він мав скрізь вільний прохід, нічліги й належну рицарським людям їжу й ніде зі своєю ротою на шляху до коронного війська він не був зупинений, але йому був вільний пропуск [...].»

(Korespondencja... Część 1. ... С. 554).

№ 13

1651, лютого 26. – Мозир. – Уривок із листа ротмістра Шимона Павші до князя Януша Радзівілла.

«[...] доповідую, що вже вся сіверська Україна, почавши від Дніпра аж до Гадяча, і далі є побунтованою. У Лоеві, де їх було понад 200, наказав їх перевести до Любеча й залишилося їх там тіль-

ки 30. У Речиці їх немає більше 15. Всіх зведено до Чернігова [...] Цього гультая, котрого мені його ж сусіди видали з села Горбович (на північний захід від Мозиря – Ю.М.), маєтності й. мості пана Обуховича, писаря ВКЛ, який власне прийшов шпигувати аж із Козельця, відсилаю у Бобруйськ до й. мості пана стражника [...].»

(Korespondencja...Część 1. ... С. 500).

№ 14

1651, березня 12. – Гомель. – Уривок із листа гомельського підстарости Яна Францішка Хлевинського до надвірного хорунжого ВКЛ Зигмунта Адама Слушки.

«[...] Посланець, котрого я послав до Небаби, не застав його в Чернігові, однак прийняв його наказний [Петро] Забіла, котрий керує всім полком. Що він мені пише, посилаю цю картку до в. м., м. м. пана. Вже є певна відомість, що в Україні почали давати по голові, як в. м., м. м. пан, зволиш зрозуміти з його листа. Бо явно про це козаки й міщани в Чернігов перед моїм посланцем казали, що князь й. м. руський воєвода [Вишневецький] наголову розбив полк Нечая, який стояв під Красилівкою на залозі, а сам Нечай загинув у цій битві. Його тіло, привезене до Києва, поховали. 30000 орди за Ромнами під містечком Воронковим є напоготові. Їх може бути менше, ніж подають, однак певно, що вони призначені до того ж полку Небаби. У цьому полку, як одностайно твердять шпигуни, є 15000 гультайства готових до бою коло Чернігова. А спершу мають задум рушити з усією потугою на Гомель. Понад десять гармат споряджено в дорогу, лише чекають наказу від Хмельницького. Пан Криштоф Фац, взятий в Городні зі своєю челяддю, потерпає у в'язниці в Чернігові. Господь Бог знає, чи буде живий. бо йому погрожують помститися за смерть Нечая, а це в них легко. У Гомельській волості вже кочує гультайство, внівеч обертає бідних селючків. Громити їх не маю чим і ким, бо стою в невеликій громаді. Про порох зволь в. м., м. м. пан, ревню постаратися, бо має бути великий його розход, а цейгауз убогий. Порядної гармати жодної не має Гомель. Зволь в. м., м. м. пан, домовитися з князем й. мості пана гетьмана, щоб зволив це обдумати й швидко надати добру гармату до Гомеля, бо певна річ, що вони хочуть отаборитися під Гомелем [...].»

(Korespondencja...Część 1. ... С. 531).

№ 15

1651, березня 13. – Мозир. – Уривок із листа ротмістра Шимона Павші до князя Януша Радзівілла.

«[...] доповідаю, що минулого понеділка прийшло три полки до Чернігова й Любеча й стали по містах та селах на залозу. Перший полк Шумейка, другий Небаби, а третій Гладкого. А [Івана] Костирку поставили з трьомастами вояками між Лоевом і Любечем на гомельському, кричевському й речичському шляхах. Сьогодні зразу після написання цього листа відправляю до Брагіна й Чорнобиля, і якщо принесуть мені якісь відомості, не затримаючись, дам знати в. кн. мості, моему милостивому пану. До Чорнобиля й до Горностаюполя залоза прийшла пізніше й із того полку цей зрадник Сідляр, а другий Томченко, іздаючи по селах по 15–20 кінних, грабують, уже сьогодні рушили до Бабич і пограбували село [...].»

(Korespondencja...Część 1. ... С. 514–515).

№ 16

1651, березня 17 (?). – Гомель. – Лист князя Януша Радзівілла до гомельського підстарости Яна Францішка Хлевинського.

«Пане гомельський підстаросто!

Дійшла до мене відомість, що шляхтича вашого краю пана Фаца, котрий нічого не підозрював у безпечений миром, було схоплено у власному домі якимось гультайством. Тому прошу в. мості, щоб постарався довідатися, хто це зробив і дав мені знати. А якщо це зробили козаки, чого не думаю, бо ми не давали жодного приводу, то напиши в. м. до їхнього старшого, котрий в Чернігові, щоб той випустив п. Фаца, а цих свавільників, що порушують мир, покарав. Бо я сюди прибув, щоб був збережений мир на кордоні, а якщо його таким чином будуть порушувати, тоді всіх тих, котрі були в козацтві, а тепер їх маса по селах і їм за це нічого не було, накажу стратити. Бо якщо король й. м. і Річ Посполита всім козакам пробачили те, що вони вчинили, то чому вони мають мститися шляхті за те, що було. І по-друге, прошу про швидку відомість. За цим приязні в. мості віддаюся.»

(Korespondencja...Część 1. ... С. 532).

№ 17

1651, березня 17. – Гоща. – Уривок із листа київського воєводи Адама Киселя до коронного підканцлера Ієроніма Радзейовського.

«[...] Кров'ю писаний лист мого слуги пана Красинського та інших із Ніжина посилаю в. м., м. м. пану; як багато братії там залишається на погибель [...].»

(Korespondencja...Część 1. ... С. 594–595).

№ 17

1651, березня 22. – Уривок із табірної щоденника князя Януша Радзівілла.

«Повернувся шпигун, відправлений до Любеча, котрий приніс такі відомості, що козаки чисельністю в 40000 протягом усієї зими пильнували Дніпрового берега, остерегаючись раптового наступу

з нашого боку. Вони не зсідали з коней день і ніч, а тепер, коли почалася відлига й почали розливатися ріки, роз'їхалися по домах, стягуючись із усією потугою до Чернігова.

У Любечі всього тільки півтори тисячі козаків, інші пішли вглиб. Любеч піддаватися не думає, якщо почнетесь наступ, і більша частина міщан цілком із цим згодна. У Поповій Горі наші люди вилучили 400 показаного гультяйства, а які й чий це були люди, ніхто не міг сказати. Хмельницький, взявши відомість про Нечая й про розгромлений у Красному Брацлавській полк, зразу виступив із усією своєю потугою під Брацлав. Коронне військо відступило з-під Красного й стало під Корцем. У Чернігові відбули поховання із великими церемоніями одного славного полковника й двох старшин, які полягли в бою з ляхами. Як спільно за душу Нечая, брата його, і старшину, вбиту при ньому, відправили цей обряд. Жодної війни собі не зичать, а тільки на самих коронних прагнуть помститися».

(Korespondencja... Część 1. ... С. 541).

№ 18

1651, березня 24. – Мозир. – Уривок із листа ротмістра

Шимона Павші до князя Януша Радзівілла.

«[...] дано мені знати, що цей зрадник Попович із Розражева, котрий бував козаком, писав лист до Швейковського, розражевського старости й слуги пана Ленкевича, лякаючи його, щоб до цього Розражева не повертався й писав про те, що чорнобильського підстаросту нібито мали втопити. Але нічого з цього, той є живий і з нашим роз'їздом приїхав до нас і є при мені. Насправді втоплено тоді за моєї відсутності приборського урядника пана Немирича. Це в трьох милях від Чорнобиля, а від нас тільки у 18. Цей живий і пристав до нашого роз'їзду, втік із міста й мені про все доповів, як ця трагедія в Приборку діялася і як цього старосту втоплено. До Чорнобиля в'їхало 50 кінних і там живуть, кажуть, що прийшли на залогу. У Горностайполі їх 300, Іванкові 200. То вони стоять на цьому боці річки Тетерів, це покаже мапа в. кн. мості. Ті ж із Ніжинського полку, що були на цьому боці Дніпра, їх усіх зігнали до Любеча й Чернігова, і сам Небаба повернувся разом із Шумейком від Хмельницького з Білої Церкви. Але з чим, ще не можу сказати, однак знаю певно, що минулого понеділка вони мали свою раду в Чернігові, про котру ще нічого не чути. Як дасть Господь Бог, завтра пошлю в Брагин мого пішого, а поки той про щось певне довідається, свого челядника посилаю до й. мості пана Потоцького й до овруцького полку і з ними [шпигунами] про все буду зноситися й про все буду повідомляти в. кн. мості, моему милостивому пану. Покірно перепрошую, якщо буде затримка з поштою, то тільки тому станеться, бо дуже погана переправа на Прип'яті. [...] Ми, дасть Господь Бог, як тільки ріка розпується й очиститься, рушимо до Бабич і там станемо [...]. Довідаю [...], що від пана Вехмана два драгуни, один німець, котрий зовсім не говорить по-польськи, другий єврей-вихрест, удувивши в Мозирі єврея-орендаря, втекли і їх настигнули аж за Брагином. Котрі питали, як дійти до Любеча, й узяти провідника, а пан Вехман посилав за ними до Петрикова, до Слуцька й Овруча, а в той бік не догадався послати [...].»

(Korespondencja... Część 1. ... С. 552–553).

№ 19

1651, між 17 і 28 березня. – Лист князя Януша Радзівілла

до коронного підканцера Ієроніма Радзейовського.

«[...] Нечая в Києві пишно поховано. Це певно, що в Києві й Чернігові з великою помпою молитви (?) за нього чинено й бито з гармат, те саме й по інших містах. [...] Манючі певні перестороги, що після свого приходу за Дніпро й Прип'ять неприятель концентрує свої сили й до Чернігова всю тутешню потугу зібрав. Дніпра тільки мають боронити, тому він і Любеч добре укріпив і від нього до давнього таборища напроти Лоева ліси вирубав [...]. Я наказав пану Павші з тамтешнім мозирським полком, додавши кілька свіжих хоругов кінноти й драгунів, перенестися до Бабич (де завжди бувала козацька переправа через Прип'ять, якою сам Кричевський переправлявся, йдучи під Лоїв, і над котрою потім став із військами Богатенко), щоб тримав для мене вільний берег і готував для переправи війська якнайбільше поромів і човнів. [...] Прикордонні замки, які лежать на самих шляхах, як от: Гомель, Чечерськ, я укріпив достатніми гарнізонами, щоб той бік не був відкритим і щоб неприятель з-за Сожа не напав на Могилев, до якого давно вже дуже ласий [...].»

(Korespondencja... Część 1. ... С. 562–564).

№ 20

1651, до березня 31. – Уривок із листа Фонтана

до шляхтича Гуменецького.

«[...] Задум їх [повстанців] такий, про що сьогодні будуть мати раду: з обох боків заступити (?) шляхту, одні від Коростишова, другі від Котельні; і добровільців скликають у Котельні, хочуть несподівано напасти від Чернігова та Вільська (село у Київському воеводстві – Ю.М.) [...].»

(Korespondencja... Część 1. ... С. 574).

№ 21

1651, квітня 5. – Бабичі. – Уривок із листа ротмістра

Шимона Павші до князя Януша Радзівілла.

«[...] Ставши на становище в Бабичах, цієї ж ночі нам було дано знати, що цей зрадник сідляр Булавка й Одинець увійшли човнами в ріку Словечну, від нас тільки в чотирьох милях, заради “язика”. Як тільки мені про це було дано знати, я одразу ж послав 80 кінних для “язика”, а перш ніж вони довідалися, що ми стали в Бабичах, зразу відступили до Чорнобиля. Як маю відомість, вони веш-

таються по островах і грабують тамтешні села коло Прип'яті, а ці села на тому боці належать Корони. Коло Любеча й Чернігова маса цього гультайства. Роз'їзд із Овруча пішов до Чорнобиля [...]. Іван Бруяка за приповідним листом краківського каштеляна Потоцького зібрав цього гультайства з 300 чоловік і вже пішов до табору під Вінницю; він обіцяв бути щирим й зичливим до нас, то дай Боже, щоб цього дотримав [...].»

(Korespondencja...Część 1. ... С. 599–601).

№ 22

1651, квітня 7. – Бабичі. – Уривок із листа ротмістра

Шимона Павші до князя Януша Радзівілла.

«[...] Цей мій челядник, котрий приніс мені ці листи, доповів як певне, що той нещасний плебс бунтується в різних місцях. Якби не було цих небагатьох вояків в Овручі, Бабичах і Хойниках, певно вже й ці краї були б побунтованими. Як от вже з Чорнобиля ці підстарости, що при мені, жодної відомості, ані свого посланця, котрого для відомості послали туди, не мають і про нього засумнівалися. Козацький роз'їзд вдруте на нас наступав на річці Словечній, але сторожа біля ріки добрий пострах їм вчинила й у лісах, куди втекли селяни з сіл, їх хапають і катують. Біля Любеча й Чернігова їх повно і, як маю певну відомість, що вони тільки цього лівського й речницького шляху пильнують, бо дуже бояться в. кн. мості, мого милостивого пана [...].»

(Korespondencja...Część 1. ... С. 604).

№ 23

1651, квітня 14. – Овруч. – Уривок із листа

овруцького полковника Третяка до ротміста Шимона Павші.

«[...] Після зруйнування Чернігова й після відступу пана Крентовського в усіх маєстостях обох панів Немиричів почалася загальна сваволя й кличуть добровольців. Така сваволя була, як і раніше, а не дивина, бо всі (простого слова ужию) бридко повтікали і з наших країв пан Потоцький, панове Пшищинські й панове Трипольські всі готові втекти, тільки побоюються переїзду. [...] Наш пан поручник пустився був до Черевача (село в Київському воеводстві на р. Уші, притокою Прип'яті – Ю.М.) із понад десятма кіннотниками, а взявши відомість, що кілька сотень у Чорнобилі й Черевачу, повернувся назад, бо (...)», інші в Горностайполі [...].»

(Korespondencja...Część 1. ... С. 637–638).

№ 24

1651, не пізніше квітня 16. – Уривок із листа

Анджея Ярославського Курпського до князя Януша Радзівілла.

«[...] Із Подліхова попа-уніата, котрий всю зиму з певних причин, як мені щиро розповів, жив у Любечі й у понеділок після Великодня (10 квітня – Ю.М.) втік від козаків із ув'язнення. Цей, як добре обізнаний, про все дав мені справу, що козаків тільки 800 у свята в Любечі залишалося, котрими командує Небаба. І цей тут не був, бо залишився на свята в Борзні, а всіх інших на свята розпустили по домах. Шляхту, котра в них у в'язниці була, особливо пана Фаща, пана Солтана та багатьох інших, на тижні перед святами стратили різними муками. Роз'їзд перед святами я відправив, як мені в. кн. м. наказав, але нічого там не вчинивши, повернувся назад. Йти далі через погані переправи на болотах не могли. [...] У кількох милях за Брагином, у двох селах в лісі, в Совичах і Рушні, кілька сотень цього гультайства укріпившись, часто по ночах шпигуючи, поблизу нас бувають [...].»

(Korespondencja...Część 1. ... С. 626–627).

№ 25

1651, квітня 19. – Хойніки. – Уривок із листа

Анджея Ярославського Курпського до князя Януша Радзівілла.

«[...] За посланий в. кн. мостю універсал, брагинські селяни так віддячили, що до козаків за Дніпро з усім до Любеча проводжають. Про що від в'язня, котрий втік із Любеча, маю певну відомість. Два міщанина були в Любечі, даючи знати про свою зичливість, і просячи поромів, котрими б туди дісталися. На старому таборищі під Лоеом між Дніпром і Сожем якийсь Лучниченко, недавно прийшовши з України, у понеділок після Великодня поставив табір і там став зі своїм військом. У Любечі, як я раніше писав до в. кн. мості, на свята тільки вісімсот вояків залишилося, але тепер знову великими громадами тиснуться. Заради "язика" тут же посилаю два роз'їзди. "Язиків" через незичливість селян важко дістати [...].»

Цього речницького понамісника (ponamiesnika) досі не бачив, як звуть і де про нього питати. Але тепер сам він, тікаючи від козаків, втративши все, прийшов до Хойнік. Я його тут же з роз'їздом відправив під Речицю. Сотники з Любеча їздили до полковника Небаби, котрий є в Чернігові й там, не радячись, ухвалили, що зміцнівши в громаді, з тим полком, який є в Чернігові, хочуть, поза сумнівом, напасти на нас. У Хойніках ще немає цих хоругов Романовського й пана Роппа й не знаю про них».

(Korespondencja...Część 1. ... С. 631–632).

№ 26

**1651, між 27–29 квітня. – Бобруйськ. – Уривок із листа
стражника ВКЛ Григорія Мирського до князя Януша Радзівілла.**

«[...] Я взяв відомість, що піп з Добосни (село в Речицькому повіті – Ю.М.) ходив за Дніпро й від запусту був у Чернігові. Им'я йому Ян Санкевич, по нього я умисно послав до Добосни. Що цей піп мені розповів, посилаю це в. н. мості на окремому аркуші.[...] Вози в. кн. мості прийшли вчора з Лубеча з наметами[...]».

(Korespondencja...Część 1. ... С. 643).

№ 27

**1651, травня 8. – Стрішин. – Лист ротмістра Самуеля Яна Юшкевича
до стражника ВКЛ Григорія Мирського.**

«Не був би аж так недбалим, щоб не мав про все повідомляти в. м., м. м. пану, про те, що достовірно діється в цьому кутку й про неприємельські задуми. Справді була сутичка з ватагою Сорпати, котрий був відправлений для “язика” чернігівським полковником [Небабою] з 280 (воєків). Я теж як тільки прийшов до Стрішина, відправив кількадесят піхотинців до Михалків (село Мозирського повіту – Ю.М.) під Лоїв, бо завжди у цих Михалках перебувають козаки. Звідти йдучи назад, не минули цього села в надії, що зможемо там взяти “язика”, бо певно козаки там були в Борках, в милі від Речиці, на тому боці ріки. Опівдень козаки стали в цих Борках, щоб осушитися й приготувати їжу, бо забили чотирьох волів і напекли м'яса, щоб піти в ліс на кілька днів. Тут піхота прийшла до цього села й натрапила в лісі на козацьку сторожу, напала й на село. Там козаків розірвали на три частини й загнали їх аж до самого лісу через поле. Чотирьох було вбито, а п'ятого поранили й взяли в полн, він прожив не більше години. Знову зрадники, зібравшись до громади і побачивши в полі, що наших небагато, вдарили з обох боків і на плечах піхоти в'їхали до села. Була ця сутичка аж до при смерку разів п'ять. Вони намагалися розгромити піхоту, а їй найбільше шкодило те, що рушницї намочив дощ, який йшов безперервно два дні. Але з милості Божої жодного не втратили й не поранили, і так харчуючись тільки тим, що було в торбах, повернулися звідти. Кільдесят зрадників пробралися човнами до Речиці, напали вночі й, пограбувавши комори, повернулися назад; нібито мали в низу [Сожу] переправлятися. Із Речиці чути було постріли, коли піхота билася з цими гультяями. Щодо купців повідомляю в. м., м. м. пану, що вони не насмілюються йти до Речиці, бо не чують про наше військо й не мають до кого притулитися».

(Korespondencja...Część 1. ... С. 674).

№ 28

**1651, травня 14. – Новий Бихів. – Уривок із листа
надвірного хорунжого ВКЛ Зигмунта Адама Слушки
до князя Януша Радзівілла.**

«[...] Із волі в. н. мості, коли вже уважай щоденно поблизу Гомеля відбувалися сутички з козаками й ті почали на наших наступати, Товариство моє хоругви з кількома десятками челяді, також із драгунами, піхотою пана Монтгомері і з 170 моїх новобихівських tamerlany (!) 170, перевдягнувшись у сермяги, пішки для завчасної переправи з добрими торбами йшли за Сож. Також манівцями вийшли під Яриловичі, де вдарили по козацькій залозі вночі перед днем. Хоча неприємельська сторожа й острог мусив наших трохи затримати, немала частина козаків напіводягнуною (?) втекла. Однак немало їх із Божою поміччю вбили, чотирьох українних взяли живцем, а одного з них сьогодні сподіваюсь (приведуть) до мене. Котрого не посилаю, бо сумнівався в довгому перебуванні в. кн. мості в Мінську. Але я з ним буду чекати наказу в. кн. мості, м. м. пана. Містечко вирубали й частину спалили. Їхні конфесати свідчать, що Хмельницький пішов до Корони, а вони тут чекають на його наказ, або злої й доброї години. Небаби немає в Чернігові, цей відійшов із своїм полком до Хмельницького. Чернігів боронить лише 600 козаків [...]».

(Korespondencja...Część 1. ... С. 672).

№ 29

1651, травня 22. – Хойники. – Уривок із листа**Анджея Ярославського Курпського до князя Януша Радзівілла.**

«[...] щоб я не був непоінформованим про це гультяйство, відправив туди надійних шпигунів. Котрі мені принесли, що полковник Небаба перед святами (28 травня) на цей бік Дніпра без сумніву переправиться з військом і, дочекавшись сьомої суботи святкової вигілії, певно нас і тих, хто в Речиці, обіцяє розгромити. Тож власне разом із полком, який залишається в Бабичах, куди кажуть призначені потужні полки й чимала кількість татар, щоб ми в кількох милях ставши під Бабичами в середу або четвер перед святами, і там вшикувавшись, вдарили по них. [...] Ті полки, які прямують до Бабич, йдуть із Овруча й Норинська. Кажуть, що татари вже стали в полі між Овручем і Норинськом [...]». Я на підмогу дві хоругви посилаю до Бабич [...]».

(Korespondencja...Część 1. ... С. 689).

№ 30

**1651, травня 27. – Гомель. – Уривок із листа
гомельського підстарости Яна Францішка Хлевинського
до надвірного хорунжого ВКЛ Зигмунта Адама Слушки.**

«[...] Горелко, котрий за відповіддю на лист в. м., м. м. пана, ходив до Небаби й там був кинутий до в'язниці, кілька днів тому втік із Чернігова й сьогодні прийшов до Гомеля, про що я вже писав

в. м., м. м. пану. Ні в чому він не помиляється щодо виступу козацького війська, вже й Небаба в одному таборі під Ріпками з Шумейком. А в таборі на Куликовому полі командує Подобайло й Петро Забіла. Так твердить Горелко, що вся їхня думка взяти Гомель. Взнявши Господа Бога на допомогу, будемо вітати їх чим приготували. Однак беручи до уваги велику кількість цього гультяйства (бо каже в цих двох таборах згідно з компутом 60000) проти нашої пригорщі людей, бо не добре укріплений Гомель і мало вояків. Зволь в. м., м. м. пан, обдумати, зносячися з князем й. мостою паном гетьманом, щоб більше було хоругов до облоги, зважаючи й на те, що гультяйство від Стародуба і з багатьох сіверських місць, котрі збираються у таборі під Ропськом (*містечко Чернігівського полку – Ю.М.*). І вони ні в яке інше місто, тільки під Гомель, мають свій умисел. Найбільше їх втішає, що в Гомелі мало хліба. Правда, що якби я не купив завчасно збіжжя, не було б що їсти, але хліб уже закінчується. Київський полк із тисяччю орди пішов на залогу до Чорнобиля й Коростишова [...]. Тільки що прибіг із села другий зичливий селючок, даючи знати, що зараз козацьке військо йде під Гомель. Заради ймовірності посилаю до в. ми., м. м. пана, Горелка».

(Korespondencja...Część 1. ... С. 691–692).

№ 31

1651, червня 4. – Гомель. – Уривок із листа гомельського підстарости Яна Францішка Хлевинського до надвірного хорунжого ВКЛ Зигмунта Адама Слушки.

«[...] Безпомилково я писав до в. м., м. м. пана, маючи певні відомості про козацькі замисли. Отож сьгодні о другій годині дня так сталося, що під Гомель неприятель підступив із великою потугою й став табором на Спасовищі (*територія на південний захід від Гомеля на лівому березі Сожа – Ю.М.*), де є місце найшкідливіше Гомелю. [...] Чимало коней і жовнірської і місцевої челяді взято неприятелем, а кількох козаків, дай Боже, щасливо забито з-за паркану».

(Korespondencja...Część 1. ... С. 697–698).

№ 32

1651, червня 5. – Уривок із листа князя Януша Радзівілла до надвірного хорунжого ВКЛ Зигмунта Адама Слушки.

«[...] Тієї ж години, коли до мене дійшов лист в. мості, а в ньому відомість про неприятельський наступ на Гомель, я послав свій універсал до всіх хоругов, які йдуть руським трактом до табору, щоб повернувши на Чечерськ, об'єдналися з в. мостою. Також наказав і хоругвам, котрі розташувалися в Речиці, щоб одразу кінно мчали до в. мості й дали швидку допомогу місцю, на утриманні якого багато залежить [...]».

(Korespondencja...Część 1. ... С. 699).

№ 33

1651, червня 5. – Табір під Бобруйськом. – Уривок із листа князя Януша Радзівілла до ротмістра Шимона Павши.

«Пане Павша. Після запечатання цього листа прийшла на світанку до мене відомість, що Небаба з великою потугою став табором під самим Гомелем на Спасовищу, а чати скрізь розіслав до Могилевщини. Після повернення цих чат (бо так вважаю, що послав їх вивідати, де і яке є військо), певно буде намагатися оволодіти Гомелем. Через це я сам до Дніпра не можу виступити й уже не можу так думати, як писав в. мості. Зачим вже в. м. можеш, зносячися із паном Курпським і з паном пинським маршалком (Єльським), чинити те, що найкращого задумаєш і взявши Господа Бога на поміч, можеш безпечно вдарити на Антона [Ждановича]. [...] Уховай, Боже, нещастя на Гомель, вся надія на бабицькій переправі. Про мене в. м. знай, що в цю п'ятницю [9.06] я з усім військом звідси виступаю до Речиці [...]».

(Korespondencja...Część 1. ... С. 700).

№ 34

1651, червня 7. – Табір під Бобруйськом. – Реляція челядника князю Янушу Радзівілли.

«Цього ж дня вночі примчав до Бобруйська челядник пана Фаца з-під Гомеля, котрого привели до князя й. мості, і він зробив таку реляцію:

Каже, що в суботу [3.06] виїхав із Гомеля додому, а неприятель певно в неділю підступив у полудень. Став на Спасовищі поблизу міста й окопався, коней же вони тримають за Сожем. Чати розпустив там і сям для провіанту, котрі насильно беруть його, катують селян. Гедройць із піхотою не міг увійти, бо цього ж дня підступив неприятель, і він мусив повернутися. У понеділок селянин примчав до нього й дав знати, що вночі був сильний крик, стрілянина й потужно штурмували місто, але були відбиті. Серед міщан виявилася зрада й сім їх із парканів спустилися до неприятеля й наші зараз міщан стратили в місті. Про селянську зичливість каже, що якби вчинили відсіч, то хочуть їх [неприятелів] бити і в усьому помагати. Про нашу піхоту каже, що готові добре боронитися, мають достатньо пороху й провіанту на якийсь час, а про коней каже, що біда з ними. Про неприятельську потугу каже, що в неділю Небаба з Шумейком підступив у 7000, а в понеділок прибуло свіжих тільки кількасот».

(Korespondencja...Część 1. ... С. 702).

№ 35

1652, червня 24. – Мозир. – Лист ротмістра Шимона Павші до князя Януша Радзівілла.

«Яснеосвічений милостивий князю, пане а пане, пане й добродію мій милостивий.

Я доповів в. кн. мості недавно про свій виступ із Горностаюполя й мій прихід до Мозиря, з якого я вислав роз'їзд до Чорнобиля. Він повернувся сьогодні рано, у день написання мого листа. Доповідаю тоді в. кн. мості, моему милостивому пану, що в цей минулий вівторок увійшов сотник Мишко з двомастами чоловік, (сотник печерський київський Панас – Ю.М.) Предримирський із трьомастами чоловік, Криса з двомастами чоловік, і стали в Чорнобилі, втопили ксьондза чорнобильського приора; мали всі громади з села й міста, наказали їм виконувати собі послушенство. Пускають таку чутку, що йдуть під Лоїв, але боюся, щоб кудись в інше місто не намірились. Цієї ночі 20 човнів у Словечні було й назад на Прип'ять в озера відступили. Після написання мого листа я відправлю на ніч сторожу до Словечні й сам до більшої громади до Брагина мушу виступити й тут же посилаю пересторогу до пана Йордана, щоб він був пильним і обережним. Маю певну відомість, що зрадники наміряються йти на Литву й татар до себе приєднати. Про це в. кн. мості доповівши, самого себе й мої послуги віддаю під ноги в. кн. мості, моему милостивому пану.

Дано в Мозирі 24 червня».

(Korespondencja...Część 1. ... С. 748–749).

№ 36

1652, липня 3. – Брянчичі. – Уривок із листа стражника ВКЛ Григорія Мирського до князя Януша Радзівілла.

«[...] Про близького неприятеля маю таку відомість, що Подобайло був посланий для того, щоб стати на залогу коло Лоїва й уже, видно, обидва береги [Дніпра] опанував [...].»

(Korespondencja...Część 1. ... С. 754–755).

№ 37

1652, липня 8. – Брянчичі. – Уривок із листа стражника ВКЛ Григорія Мирського до князя Януша Радзівілла.

«[...] Посилав пан Павша хоругов пана Погирського до Чорнобиля, де жодного козака не застає. Тож правда, що й із Любеча всі повтікали до Чернігова й під Лоевом нікого нема. А про Подобайла й Гаркушу пишуть те, що вони стоять під Борзною й там збираються. Якщо так, добре було б нам завчасно добре укріпити лоївський шлях [...].»

(Korespondencja...Część 1. ... С. 757).

№ 38

1652, липня 12. – Мозир. – Уривок із листа ротмістра Шимона Павші до князя Януша Радзівілла.

«[...] Із задніпрянської України в. кн. мості доповідано, що нікого в ній нема, всі пішли в поля. Подобайло недавно був у Борзні, а залага тут, в Чернігові, невелика [...].»

(Korespondencja...Część 1. ... С. 763–764).

№ 39

1652, до липня 16. – Уривок із листа князя Януша Радзівілла до ротмістра Шимона Павші.

«[...] В. м. пишеш, що мав із моїм полком, який стоїть у Хойниках, з'єднатись; а з листа з Мозиря під сьогоднішньою датою пишеш про відправлення добрих шпигунів, (знайти) яких у цій зичливості селянській до нас буде неважко. До самого Києва, як і під Лоїв і Любеч, старайся в. м. всю пильність докласти, доручивши їм, щоб вивідали про Хмельницького: де він стоїть, куди збирається виступити, які подальші його замисли, бо ані з Корони, ані з інших місць не можемо мати відомості про це [...].»

(Korespondencja...Część 1. ... С. 761).

№ 40

1652, липня 15. – Бобруйськ. – Уривок із листа литовського стражника ВКЛ Григорія Мирського до князя Януша Радзівілла.

«[...] Доручив і тому, що пішов до Речиці, щоб він і до Лоева зайшов і довідався: чи є там залага чи ні [...]. Тут у Бобруйську я застав відомості, що селяни з Холмеча зайшли до Речиці й там бідолахи туляться, бо ці зрадники, підступивши під Холмеч, пограбували селян, особливо якогось міщанина Киселя. Про залогу під Лоевом не кажуть, але погоджуються, що минулого тижня до Овруча ввійшло трохи неприязельських людей і нібито до Чорнобиля водою мали прибути ці зрадники. І то правда, що вже між Бобруйськом і Горводем з'являються селяни й розбивають разом із Булавою і якимсь Муровіном [...].»

(Korespondencja...Część 1. ... С. 761).

№ 41

1653, червня 24. – Гусятин. – Уривок з листу невідомого до невідомого.

«[...] Полки з ним [Хмельницьким] такі:

Гетьманський полк 4300, полковник Карпо [Трушенко].
Мартин Пушкар, полковник – 3000.
Грицько Гладкий, миргородський – 2000.
Прилуцький полк – 3500.
Київський [полк] Антон [Жданович] – 3000.
Корсунський – 4000.
Канівський – 4000.
Черкаський – 3400.
Залишив [Хмельницький] під Черніговом Чернігівський [полк], Подобайло 4000.
Переяславський – 5000 [...]».
(Korespondencja...Część 1. ... С. 767–768).

№ 42

**1653, червня 9. – Уривок із реляції шляхтича Загоровського,
посла князя Януша Радзівілла, до Богдана Хмельницького.**

«[...] Проти Литви різні залоги, котрим заціпати [військо ВКЛ] не наказано, тільки за Дніпро і Сож, і Десну боронити. У Києві їх 3000, в Горностайполі 2000, в Димері 1000, в Чорнобилі 2000, на Любечі в шанці на Лисій Горі 4000 (котрі Любеч і замок, і все місто спалили). Про інші залоги чути, що в Чернігові під містом за рікою на горі в таборі стоїть 40000. У Ніжині й по інших містах скрізь залоги. В Стародубі 6000. А так кажуть, що орда Малий Ногай залишилася, якби Литва перейшла Десну [...]».

(Korespondencja...Część 1. ... С. 770–774).

№ 43

**1653, липня 19. – Табір під Речицею. – Уривок із листа
литовського стражника ВКЛ Григорія Мирського
до князя Януша Радзівілла.**

«[...] Цього ж дня маючи пересторогу, що трохи цієї наволочі переправилося на цей бік Дніпра й Сожа, послав 200 піхотинців для їх розгрому, а команду дав пану Бушковському, товаришеві хоругви в. кн. мості, й моему пану Бокші. Протягом чотирьох днів вони шукали зрадників по островах і лісах із торбами, котрих мав любечан. Але зрадники за день до цього відступили за Сож. Однак переправившись через Сож, це товариство в одному селі пана Фаща взяли п'ятьох селян, котрих привели вчора до мене й їхню конфесату посилаю в. кн. мості. З них в. кн. мость зрозумієш, що це селянство охопив великий страх. До мене приїхав гомельський підстароста пан Руцький. Він мені також повідав, що сьогодні вже тиждень, як Золотаренко рушив із Ніжинським полком з-під Чернігова до Ніжина, а Переяславський пішов за Десну. Лише Подобайло лишився в Чернігові і є дуже створоженим [...]».

(Korespondencja...Część 1. ... С. 792).

№ 44

**1653, липня 27. – Табір під Речицею. – Уривок із листа
стражника ВКЛ Григорія Мирського до князя Януша Радзівілла.**

«[...] Які я маю у таборі відомості з Чернігова, такі в. кн. мості посилаю. Як тільки я довідався, що Золотаренко з іншими полками й із частиною артилерії вийшов із Чернігова, послав шпигуна до Чернігова, вивідуючи, що там далі буде діятися. Він мені приніс, що Подобайло з рештою артилерії вийшов із Чернігова за Десну до Яресьок, а на своєму місці лишив полковника Укроницького з двома сотнями ніжинців. Усі чернігівці розійшлися по домах. Із Городні також сотник Іхрин (Ichryn) втік за Десну з дружиною й деякими козаками; всі втікають за Десну. На днях я дав двадцять кінних із татарських хоругв і послав пана Воронича до Лоева й під Любеч для зібрання селян і вивідання, що там діється. Але жодного не міг зігнати й так із нічим до мене повернувся. Тільки те мені приніс, що коли вже він повертався до табору, то напав на Сугоняку в пущі. Котрий переправившись через Дніпро, знов у ці ліси повернувся. Побачивши наших, одразу кинувся в болото, а наші не посміли їх переслідувати, бо наших було мало, а той мав при собі кількисот селян. [...]».

(Korespondencja...Część 1. ... С. 770–774).

№ 45

**1653, серпня 4. – Табір під Речицею. – Уривок із листа
стражника ВКЛ Григорія Мирського до князя Януша Радзівілла.**

«[...] Я послав кількох любечан до Чернігова, щоб вивідали неприємельські замисли. Ці натрапили на шляхтича з Ріпок на ім'я Пироцького, котрий раніше був між козаками, а тепер каже, що є челядником отця печерського архімандрита [Тризни]. Його конфесату відсилаю до в. кн. мості, а його самого дав на поруки цим же любечанам. Вчора мені дав знати пан Шалевський із Гомеля, що наш роз'їзд схопив якогось сотника Кирила. Цього привели до Гомеля й сьогодні його мають привести до мене з короговою, котру при ньому взяли. А що пан Шалевський його конфесати прислав, ці в. кн. мості відсилаю [...]».

(Korespondencja...Część 1. ... С. 770–774).

№ 46

1653, вересня 4. –

Уривок із реляції мозирського судді Самуеля Оскірка.

«[...] Також від тамтешнього духовенства місцеві попи те саме кажуть і перестерігають, що неодмінно нам треба чекати війни з Москвою [...]. У всьому прикордонні й Сівері вже так гримнуло [чуткою] й страх їх огорнув, через що шляхта й шляхтянки натовпом тікають до Могилева [...]».

(Korespondencja... Część 1. ... С. 842).

№ 47

1653, вересня 7. – Уривок із листа надвірного хорунжого ВКЛ

Зигмунта Адама Слушки до князя Януша Радзівілла.

«7 вересня дійшло мені відати від моїх бихівського та пропойського підстаростів, що кількасот гультяйства зі Стародуба були секретно послані тамтешнім полковником Опанасом [Веремієнком], щоб вони напали на моє містечко Слушин на цьому боці Сожа й чотири села за Сожем, від Бихова тільки в шести милях, а від Пропойська – у милі. Вони не тільки повбивали міщан і селян, але й їх доми дощенто пограбували, обернули в суцільну руїну [...]. Щодо Гомеля, особливо за Сожем, то майже щоденно це гультяйство нападаючи з Робська, а їх там кількасот, мої села як віддалені, як і в кількох милях будучи, внівеч обертаючи, грабують і тих, котрі прихильні замку, вбивають [...]. Які маю відомості від шпигунів із Чернігова, на особливому листі їх виклад посилаю в. кн. мості [...]».

(Korespondencja... Część 1. ... С. 847–848).

№ 48

1653, вересня 11. – Табір у Речиці. – Лист військового судді

Марціна Яна Чудовського до князя Януша Радзівілла.

«Ясносвічений милостивий князю, мій милостивий пане!

Роз'їзд повернувся, нічого не вдіявши. Пан Воронович, котрий із універсалами мчав до Лоева, зустрів челядника з-під хоругви Мурзи (Ях'я Мурза Ахмеційович – Ю.М.), котрого схопили лесуни й привели до Чернігова. Цей утік від них і повернувся до війська. Каже, що 6000 орди прийшло з Ніжина під Чернігів чотири тижні тому й стали з того боку кошем на хуторі Холявинім. Мають двох мурз, не знати, як їх звуть. Козаків багато, збираються полки: Чернігівський, Ніжинський, Переяславський стоять на оболоні з того боку Десни, чекають на Прилуцький полк. Гармат кажє, що є вісім великих, 24 менших гарматок. Золотаренко є наказним гетьманом. Це повідомивши в. кн. мості, цього челядника я затримав при собі, щоб він не поширював чуток. Службу мою пересилаю під ноги в. кн. мості.

Дано з речицького табору 11. XI. 1653».

(Korespondencja... Część 1. ... С. 846).

№ 49

1653, не раніше вересня 29. – Уривок із листа конюшого ВКЛ

князя Богуслава Радзівілла до князя Януша Радзівілла.

«[...] відомість щодо бою під Водовицями [...]. 4000 козаків із дозволу ніжинського полковника Золотаренка, тепер він тут наказний гетьман, виступили тихо, що й собака на них не гавкнув, за сприяння селян переправились через Дніпро. Половина їх під приводом якогось Петліченка, котрий родом із Кременчука, пішла до Воловиць, де стояв на шляху Смольський із двома татарськими хоругвами. На нього ціле літо часто й даремно намірялися неприятели. У самий день святого Михайла [29.09.] вранці перед світанком у сильний туман вони несподівано вдарили по наших. Однак усі наші до коней дійшли, тільки двох товаришів і 11 пахолків загинуло. Сам Смольський рвонувся зі своєю хоругвою, пробився крізь неприємлів і розпорощених у полі своїх зібрав, бився з неприємтеlem скільки міг, але не міг дати раду самопальникам. Тоді він кинувся до Мозиря, взявши “язика” й просячи про допомогу. А козаки, запрягши їхні вози, рушили зі здобиччю в путь. Однак їх переслідував Смольський, нападаючи як міг протягом півтори милі аж до Загаля. Пройшли козаки один шлях, залишивши 200 самопальників на цьому боці переправи. А тут прибула свіжа підмога з Мозиря із драгунами. Тут же тих, що боронили переправу, в пень вирубали, перейшли [Дніпро] й застали тих неприємтеley у полі при здобичі. Зразу кіннота перекрила їм шлях до лісу, а драгуни вдарили на них, бо ті возами оточились. Боронилися вони добре, але не витримали, почали тікати. Драгуни в таборці і в пекарнях у селі, у трьох місцях їх понад 700 трупів закопали, окрім тих, яких поклали трупом на шляхах і в лісах там і сям. А котрі втекли, певне не без ран, сам Петліченко, збитий двома кулями з коня Смольського, загинув. Його осавула й понад десять інших потрапило в полон, усі давні козаки, вибрані з кожного куреня, що при Хмельницькому, по двоє чи по троє. Після цього в середу другий загін із Кияницею мав ударити на Мозир, але пан литовський стольник [Кшишоф Потоцький] перестережений від в'язня про їхні замисли, випередив їх і зустрів так добре, що їхніми трупами устелив шлях на дві милі. А коли наші потюмили коней і надійшов вечір, вони вночі окопалися. На другий день прийшли драгуни й там же їх ще краще побили й цей табір або окоп вирубали, з котрого частина їх втікла, над рікою Словесною зробили інший окоп. Але коли наші дали їм прикурити й туди пішли, ці з другого окопу, не дочекавшись, вночі при місці розбіглися. Але мені здається, що їх небагато повернеться, бо самі селяни переб'ють їхню решту [...]. Кияниця*, якщо втік, мені здається, що йому відрубують голову, бо вони обидва з Петліченком присягалися полковнику, що жодного зі своїх не втратять. Наших тільки кілька поранили, але чимало коней вбито.

Твердять тепер із Мозиря, що їх там добре пошарпали, понад 400 трупів наші назбирали, окрім тих, яких самі, боронячися, поховали в своїх таборах. Їх знайшли 22 могили, у кожній по десять і

понад десять поховано. Кажуть в'язні, нібито двох значних сотників полягло: Моругий і Внучек. Через це пан литовський стольник по цих могилах наказує шукати, щоб їх впізнали».

(Korespondencja...Część 1. ... С. 849–850).

*Ця особа може бути Іваном Якименком Кияницею, котрий був сотником у найманому полку Івана Московки або Юхимом Кияницею, котрий був богуславським сотником Черкаського полку (примітка упорядників видання щоденника).

№ 50

1653, кінець вересня. – Уривок із листа надвірного хорунжого ВКЛ
Зигмунта Адама Слушки до князя Януша Радзівілла.

«Неприятель так сильно побитий, що з цих 4000 небагато їх назад повернулося. Думаючи, що погоні за ними не буде аж до Чернігова, відправили до Гомеля 200 кінного роз'їзду заради “язика” і щоб придивитися, що діється на Сожу. Там же напали за кілька миль на моє село Марковичі (село поблизу Гомеля – Ю.М.), звідки назад чкурнули без “язика”, бо я сповістив і зібрав (вояків). Тепер на їхню залого, яка стоїть у Бобовичах (село під Гомелем – Ю.М.), збираюся. А які будуть події, да-ти вість не затримаюся».

Прийшла до мене на днях відомість зі Стародуба: козаки задумували чатою навідати Гомель і звідти нібито мало їх вийти 1500 кінноти. Намагаючись довідатися достовірно, я відправив на роз'їзд кілька хоругво із паном Короткевичем, котрий добре знає ці місця. Він ходив аж до Попової Гори, але ніде цього гультайства не застав і не перейняв, хіба що в одному окопі, до котрого найважчий мали приступ. Там було 50 реєстровців, котрі втекли на болота. Однак чотирьох із них привів.

У самому Стародубі стоїть не більше 3000, крім залого в Дрокові й Мглині, яка стереже шляхи від Мстислава; вони стоять окремою залогою. Полковник у Стародубі Панас (Апанас). Про це все буде ще краща відомість, якщо син цього отамана городового на днях повернеться заради спасіння свого батька. Вже й батько просить визволення до понеділка, але якщо цей термін мине, то не буде він більше жити [...].

Про цю поразку козаків під Водовичами й Мозирем ще більше доповнюють порівняно з тим, що ми могли раніше знати, реляції в'язнів. Бо з тих 4000, котрі виступили, не можуть дорахуватися двох із половиною тисяч. Решта, які втекли, пішли не в Чернігів, а в розсіпку різно: в Народичі, Радомишль, Київ, беручи скрізь вози для поранених. Наші тепер мають вільніший по волості проїзд і знаходять дуже багато трупів по лісах і дорогах; ці померли від ран, а решту добили селяни. Ці люди всі українці, що знати й по в'язнях, які з Кобеляк, Кременчука, Говтви, Полтави, Оржиці й із Переяславщини й Вишневещини. Кажуть, що з кожного куреня, що при самому Хмельницькому, по одному, по двоє вибрано. І думають, що полковникові буде біда, що їх погубив. Петліченко дуже добрий вождь, аж із Кременчука, певно поліг. Кажуть, що й Моругий (Moguchy) із Внучком, але достовірної справи дійти ще не можемо. Погрожують помститися, але є на це [...] і швидше ми їм погрожуємо, ніж вони.

Прийшла потім від пана литовського стольника [Кшиштофа Потоцького] відомість, що Моругий живий, привів кількасот недобитків під Чорнобиль. Лиш тепер почувши про нашу чату, що підпала під Чорнобиль, вони панічно почали тікати до річки так, що два порома з людьми потонули й щось там їх зменшилось».

(Korespondencja...Część 1. ... С. 849–850).

о. Мицик Юрій Андрійович – доктор історичних наук, професор, головний науковий співробітник Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського Національної Академії наук України (вул. Трьохсвятительська, 4, м. Київ, 01001, Україна).

pr. Mytsyk Yurii – doctor of historical sciences, professor, chief scientist at the M.S. Hrushevsky Institute of Ukrainian archaeography and source studies of the National Academy of sciences of Ukraine (4 Trokhsviatytelska Str., Kyiv, 01001, Ukraine).

E-mail: mytsyk2002@ukr.net

Тарасенко Інна Юріївна – кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського Національної Академії наук України (вул. Трьохсвятительська, 4, м. Київ, 01001, Україна)

Tarasenko Inna – Ph.D. in historical sciences, research fellow at the M.S. Hrushevsky Institute of Ukrainian archaeography and source studies of the National Academy of sciences of Ukraine (4 Trokhsviatytelska Str., Kyiv, 01001, Ukraine).

E-mail: innatarasenko86@gmail.com

**SIVERSHCHYNA DURING THE NATIONAL LIBERATION WAR
OF THE UKRAINIAN PEOPLE IN 1648–1658
IN THE LIGHT OF PRINCE JANUSZ RADZIWIŁŁ'S CORRESPONDENCE
(part 2)**

The article analyses, and for the first time publishes in Ukrainian translation, information about Sivershchyna which is contained in the fundamental camp (chancellery) diary of prince Janusz Radziwiłł – mainly in letters to the prince written by representatives of Polish and Lithuanian nobility. They were enemies of Ukrainian rebels, but they provide valuable, sometimes unique evidence of the struggle against the Polish-Lithuanian Commonwealth, especially in such cities as Chernihiv, Nizhyn, Lyubech, and others, about Bohdan Khmelnytsky's associates, such as colonels Martyn Nebaba, Stefan Podobaylo, Prokip Shumeiko, and others.

Key words: *Sivershchyna, diary of prince Janusz Radziwiłł, the National Liberation War of the Ukrainian people.*

Дата подання: 12 серпня 2023 р.

Дата затвердження до друку: 16 жовтня 2023 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Мицик, Ю., Тарасенко, І. Сіверщина часів Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. у світлі кореспонденції князя Януша Радзівілла (частина 2). *Сіверянський літопис*. 2023. № 5. С. 52–65. DOI: 10.58407/litopis.230507.

Цитування за стандартом APA

Mytsyk, Yu., Tarasenko, I. (2023). Chernihivshchyna chasiv Natsionalno-vyzvolnoi viiny ukrainskoho narodu 1648–1658 rr. u svitli korespondentsii Yanusha Radzivila (chastyna 2) [Sivershchyna during the National Liberation War of the Ukrainian people in 1648–1658 in the light of prince Janusz Radziwiłł's correspondence (part 2)]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 5, P. 52–65. DOI: 10.58407/litopis.230507.

